

Шкрібляк Микола Васильович

Політико-правове становище православної Київської Митрополії в умовах поберестьейської еклезіальної реальності

УДК 340.15(477)“16/17”:348.819
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2021-4.19>

Шкрібляк Микола Васильович
доктор філософських наук,
доцент кафедри філософії
та культурології
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2,
м. Чернівці, Україна

Здійснено комплексне дослідження специфіки церковно-державних відносин й визначено особливості політико-правового врегулювання урядом Речі Посполитої та Військом Запорозьким становища Київської Митрополії, а точніше, тієї її частини, що не підтримала рішень Берестейського собору 1596 року й залишилася вірна Константинопольському Патріарху. Історіософську і релігійно-правову об'єктивізацію специфіки функціонування Православної Церкви в період модерну проведено шляхом ґрунтовного аналізу договорів польського уряду та козацької старшини, починаючи зі Зборівської декларації (1649) й завершуючи Гадяцьким договором (1658). Спираючись на фундаментальні принципи церковно-історичного дослідження, рельєфно увиразнено провідні тенденції складних і суперечливих ієрархічно-структурних трансформацій другої половини XVII ст., що наклали свій відбиток на становлення і розвиток церковно-релігійних традицій в Україні, перманентність яких певною мірою визначає атмосферу політико-ідеологічних і догматично-канонічних суперечностей між православними і греко-католиками й сьогодні.

Проаналізовано правовий зміст основних статей договорів, у яких містилися декларації та гарантії свободи православного віросповідання в Речі Посполитій і доведено, що саме Гадяцький договір став свого роду програмним документом, котрий визначав стратегічні можливості національного державотворення під патронатом Православної Церкви у поберестьейський період, що ознаменував формування двох еклезіальних реальностей на канонічних теренах історичної Київської Митрополії.

Провідною ідеєю статті є твердження про те, що середина XVII ст. – особливий період в історичному бутті України, коли було закладено основи творення нового державно-політичного устрою – Гетьманщини, але для цього бракувало сильної Національної Церкви, позиції якої слабнули під тиском релігійно-експансіоністських планів Московії та внутрішнього протистояння у Війську Запорозькому.

Ключові слова: Військо Запорозьке, Річ Посполита, Київська Митрополія, Православна Церква, Зборівська договір, Гадяцький договір, Переяславська угода, церковно-релігійна політика.

Вступ. Вивчення історії державно-церковних відносин – само собою надскладне завдання як для світських, так і церковно-богословських галузей знань. Ще складніший цей процес для української науки, оскільки Україна тривалий час не мала державності. І йдеться тут не лише про необхідність розробки, а відтак важливість вдалого застосування дослідницьких методологій, які враховували б усю поліфонію історико-правової об'єктивізації і політологічної компаративістики проблеми, а й про усвідомлення того, що ми маємо справу з періодом, коли церковний чинник відіграв першорядне значення в міждержавній дипломатії та стосунках.

Особливо актуальною окреслена проблемастика постає сьогодні, коли молода Українська держава активно формує національні інститути для успішної реалізації національної стратегії зовнішньої політики, прагнучи закріпити за собою статус суб'єкта міжнародної дипломатії та діяльності. Проте досягнення успіху на цьому шляху, на наш погляд, неможливе без засвоєння та переоцінки історичного досвіду періоду модерну з його новою еклезіальною реальністю, що стала природним наслідком Берестейського собору 1596 р. І хоча ця доба характерна відсутністю державності в її

класичному розумінні, вона має вирішальне значення для історичного буття нашого народу. Адже саме тієї пори закладалися основи формування Української нації та всего того, що забезпечило її постання і живучість: мова, віра, право, етнопедагогіка, військо, дипломатія і культура загалом.

Для нас це означає, що історію України та Української Церкви не можна розглядати інакше, як в контексті їх спільного буття і становлення, а також в контексті загальноєвропейських культурно-цивілізаційних процесів, на дух і динаміку яких безпосередньо впливала Річ Посполита, котру одні сприймали як спадкову ініціацію Давньої Русі-України, а інші називали організмом цілком чужорідним [17, с. 9]. Таке світоглядно-ціннісне протиріччя було зумовлене, передусім, піднесенням унійної доктрини та внутрішнім розколом Київської Митрополії, що стався через реалізацію унійної ідеї.

У цьому контексті явно недооцінені роль та значення багатьох історичних документів, зокрема договорів, укладених між Військом Запорозьким і Урядом Речі Посполитої й спрямованих на врегулювання становища православної Київської Митрополії у поберестьейський період і аж до її антиканонічної інкорпорації до складу Московського Патріархату 1686 р.

Мета та завдання. Дослідницька мета полягає в здійсненні комплексного аналізу змісту договорів, підписаних польськими королями і козацькою старшиною, які визначали стан і перспективи розвитку Православ'я в Речі Посполитій й увиразнювали специфіку політики державно-церковних відносин у поберестейський період.

Досягнення мети зумовило розв'язання таких завдань:

1) охарактеризувати становище православної Київської Митрополії з'ясувати у XVII ст. та визначити основні чинники укладення політичних договорів між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, які містили статті про правові гарантії збереження Православ'я й розвиток його інфраструктури у поберестейський період;

2) проаналізувати зміст конкретних статей (пунктів) договорів і здійснити їх релігієзнавчу та політико-правову об'єктивіацію на предмет правового забезпечення церковно-релігійних прав і свобод православних посполитих і духовного проводу православної Київської Митрополії.

3) обґрунтувати твердження про те, що Гадяцький договір був програмним документом і гарантіями стратегічних можливостей національного державотворення під патронатом Православної Церкви в Речі Посполитій.

Наукова розробка та історіографія дослідження. У результаті дослідження ретельно проаналізовано історичні документи й критично переосмислено низку усталених у світській і церковній історіографії тверджень щодо політико-правового становища православної київської митрополії в Речі Посполитій. Уперше автор звернувся до цієї проблеми в монографії «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси» [18]. Проте з об'єктивних причин питання становища Православної Церкви у межах політичних і правових домовленостей війська Запорозького з Урядом Речі Посполитої тоді не знайшло комплексної оцінки. Отже, у статті акцентовано увага саме на цих аспектах державно-церковних відносин.

Науковий виклад ґрунтується на історичних документах, які увиразнюють специфіку юридичного закріпленні становища Православної Церкви в Україні. Водночас ретельно опрацьовано низку критичних наукових праць з церковної історії, політичної дипломатії тощо, які тією чи іншою мірою відображають особливості її історичного буття доби Війська Запорозького та Речі Посполитої.

Йдеться передусім про дослідження І. Огієнка [14], О. Лотоцького [11], І. Власовського [1], Р. Єренюка [5], Г. Лужницького [12], А. Перналя [15], І. Ісіченка [7], П. Кралука [10] та ін. Їх об'єднує спільний погляд на проблему, в основу

якого покладено історіософську і значною мірою канонічно-еклезіологічну об'єктивіацію державно-церковних відносин періоду раннього модерну.

Для балансу поглядів і наукового вивірення власних узагальнюючих тверджень автор звертався й до сучасних російських науковців, серед яких М. Дмитрієв [3], Б. Флоря [16], В. Лур'є [13] та ін. Оскільки саме вони заклали фундамент для формування нового критичного погляду в російській історіографії на більшість подій і явищ з життя Православної Церкви доби модерну, що характеризують її становище й особливості функціонування в умовах реформаційно-контрреформаційного руху та дихотомії польсько-московського протистояння [18, с. 19].

Висунуті для наукового обґрунтування гіпотези, визначення об'єкта і предмета дослідження статті потребували залучення методологічного інструментарію не лише історичних наук, а й політології, церковного права і, звісно ж, релігієзнавства. Основний дослідницький фокус звернено на Зборівський меморандум, Березневі статті та Гадяцьку угоду, котру автор розглядає як амбітну спробу Речі Посполитої розширити та остаточно закріпити досягнення Люблінської унії 1569 р., що мало стати найбільшим дипломатичним і політичним досягненням ранньомодерної Європи й назавжди розв'язати проблему московсько-російського експансіонізму та шовінізму.

Методи дослідження. Загалом дослідження виконане на межі історіософії та еклезиології. Головним методом наукової об'єктивіації стала сучасна церковно-історична герменевтика, але не лише як засіб тлумачення тексту (в цьому випадку історичних документів), а й традиції та того суспільно-історичного і політичного тла, на якому відбувалися складні й конroversійні за власною суттю процеси. Методологічною основою розвідки слугують загальні принципи історичної науки та філософської рефлексії, зокрема, принцип єдності історичного й логічного, об'єктивності та світоглядної незаангажованості.

Широке застосування знайшли методи церковно-історичних досліджень, провідними з яких є діалектичний, генетичний, порівняльно-історичний і структурно-функціональний, що дозволило досягти дослідницької мети та розв'язати окреслені вище проблеми.

Результати. Потрібно розуміти, що побудова дипломатичних стосунків і домовленостей між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою, відбувалася на тлі непримиренної боротьби за національно-релігійне самовизначення українського народу та протидії українських політичних і духовних еліт з одного боку польському сарматизмові, а з другого – московському імперіалістичному месіанізму, а головне – в контексті українсько-російського зближення, що бере свій початок від

гетьманства Б. Хмельницького та нівелювання ним духовної влади Київського митрополита.

Зайве доводити, що Московія задовго до офіційних домовленостей у Переяславі 1654 р. прагнула розширити свій політичний вплив у Європі за рахунок приєднання етнічних земель Руси-України і сподівалася досягнути цього успіху шляхом інкорпорації Київської Митрополії до складу Московського Патріархату. Проте завдяки видатним її очільникам (митрополитам Петру Могилі (1633–1647), Сильвестру Косову (1647–1657), Діонісію Балабану (1657–1663) та Йосипу-Нелюбовичу Тукальському (1663–1675), Московська Патріархія ще довго не могла задовольнити власні експансіоністські інстинкти, що, до речі, з особливою виразністю проявлялися ще в часи царювання Івана Грозного.

Між тим у першій половині XVII ст. Московія не мала жодних шансів розіграти українське ані державне, ані церковне питання і протиставити себе Константинополю, Риму чи Варшаві. Ситуація докорінно стала змінюватися, коли, за словами А. Карташева, «зі сцени зійшов митрополит Петро Могила» [8, с.678], а гетьманська булава (1648 р.) опинилася в руках писаря війська Запорозького Б. Хмельницького – московський царат взявся за розв'язання українського церковного питання [8, с. 679–684].

Розуміючи політичні амбіції московського царату, конфронтацію і релігійне протистояння у середовищі православних посполитих, зумовлене церковною унією 1596 р., та спроби нового гетьмана розіграти церковне питання у козацькій революції, а також амбіції Б. Хмельницького, який намагався використати релігійний чинник у боротьбі за вольності козацтва, польський король Ян II Казимир (1648 – 1668) уже в Зборівському трактаті (1649 р.) значну увагу приділив питанню становища Православної церкви в Україні, визнання влади Київського митрополита, задоволення релігійних прав і свобод православних вірних. Це знайшло своє відображення у восьмому пункті документа: «З огляду на замішання унії, як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському, також щодо церковної цілості дібр, фундацій, що до них належать, які вони мали за давніх літ, також і щодо всіх прав церковних, про які буде домовлено з преосвященним отцем Митрополитом Київським і духовенством та постановлено на найближчому сеймі, щоб на жадання отця Митрополита все було дозволено, його королівська милість готовий дотримати, щоби кожен тишився із прав і вольностей своїх; також дозволяється преосвященному його милості отцю Митрополиту Київському мати місце в сенаті» [9, с. 200].

Те, що церковне питання, зокрема щодо становища Православ'я в Речі Посполитій, стояло доволі гостро, засвідчує постійне звернення

до нього при кожній дипломатичній зустрічі та підписанні будь-якої декларації, меморандуму чи договору. Зокрема, в Білоцерківському договорі 1651 р., укладеному за результатами переговорів на тлі заворушень серед козацької старшини та збройного конфлікту [2, с. 292], знову наголошувалося на тому, що «релігія грецька» «має бути утримана в давніх вольностях, згідно давніх прав». Такі ж гарантії давав польський король і щодо збереження церковної інфраструктури, майна, монастирів [4, с. 129].

Черговий раз прикритися церковним питанням і використати його в політичних цілях гетьман спробував, активізуючи процес Переяславських домовленостей 1654 р. Ще з часів історичної школи М. Грушевського достеменно відомо, що не було укладено жодної письмової угоди про політичну унію, а було нестримне бажання гетьмана Б. Хмельницького та частини козацької старшини скласти присягу новому суверену – московському царю, щоб «насолити» польському королеві. Але в пізніше сфальсифікованих і підписаних 1659 р. Юрієм Хмельницьким статтях все ж містився пункт 8, згідно з яким «митрополиту Київському, такъ и инымъ духовнымъ Малыя Россіи бытъ подъ благословеніемъ святійшаго патріарха московскаго и всея Великія, и Малыя, и Белья Россіи, а въ права духовныя святеішій патріархъ вступати не будеть» [19, с. 86]. Та, оскільки статті є фальсифікатом, а їхніми підписантами – гетьман і московський цар, а не польський король, ми їх не аналізуємо, бо це виходить за рамки теми дослідження. Проте зауважуємо, що 8-ма та 14-та статті редакції 1659 р. повторюють статтю 13 проекту Б. Хмельницького 1654 р., але там нічого не сказано про митрополита. Що ж до наказу про те, аби митрополит Київський і все духовенство було «подъ благословеніемъ святійшаго патріарха московскаго и всея Великія, и Малыя, и Белья Россіи», то цей пункт фальсифікатори документу додали пізніше. А. Яковлів чітко довів, що його не було ні в проекті Б. Хмельницького, ні в редакції статей 1654 р., ні в жалуваній грамоті [19, с. 86].

По суті справи для подальшої історичної долі Української державності та церковно-релігійної самобутності однаково значення мало як те, що гетьман Богдан Хмельницький штовхнув український народ, а заодно й Українську Церкву в «братні» обійми Москви без жодних умов, так і те, що його син, через недолугість, підписав «фальшивку», подану йому як «гетьманські статті Богдана Хмельницького». Трагічнішим тут є те, що ні один, ні другий не слухалися голосу «волаючих у пустелі» київських митрополитів Сильвестра та Діонісія.

Виправляти ці фатальні за всіма суспільно-державними та церковно-юрисдикційними наслідками політико-ідеологічні стратегії Б. Хмельницького

взявся український гетьман Іван Виговський (1657–1659). Для цього 1658 р. між Гетьманатом Війська Запорозького і польським урядом було укладено Гадяцький договір, навколо якого точиться багато різних дискусій і множитья суперечливих оцінок. А от комплексної рефлексії церковного питання немає й досі, за винятком окремих спроби, в тому числі здійсненої П. Кралюком у невеличкій розвідці, присвяченій релігійному питанню в Гадяцькому договорі 1658 р. [10].

Між тим навіть неозброєним оком видно, що на першому місці в зазначеному договорі стояло питання про врегулювання політико-правового становища Православної Церкви в Речі Посполитій, юридичний статус і привілеї духовенства, розвиток інфраструктури тощо. Про це в документі говориться доволі розлого: «Віра грецька стародавня, як така, з якою стародавня Русь приступила до Корони Польської, щоб залишалася при своїх перевагах та вільнім уживанні, доки мова руського народу сягає в усіх містах, містечках, селах, як у Короні Польській, так і у Великому князівстві Литовському, також на сеймах, у військових трибуналах, не тільки в церквах, але публічно в процесіях, в навіданні хворих зі св. Причастям, у поховальних церемоніях і в усьому іншому так же вільно й публічно, як це чинить свого набоженства римська віра. Тій же вірі грецькій надається воля відновлення церков, законів (літургічних практик, духовно-релігійних традицій, треб тощо. – *М. Ш.*), монастирів нових і обновлення та поправи старих» [9, с. 243].

Варто зауважити, що договір виключав жодні преференції і державну протекцію будь-якої віри, що «є супротивна вірі грецькій православної». По суті, виглядало так, що цей пункт був спрямований проти поширення впливів Унійної Церкви й консервації формування двох еклезіологічних реальностей паралельно, хоча на практиці все це виглядало зовсім по іншому.

Згідно з договором, в Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах представники латинського обряду та прихильники унії втрачали право розпоряджатися місцевими посполитими. Їх мало заступити православне духовенство. Урядові посади в Київському Воєводстві також мали займати представники Православної Церкви, а в інших двох – Чернігівському й Брацлавському – урядувати спільно.

Важливо, що за договором місце в сенаті гарантувалося не лише Митрополиту Київському, Галицькому і всієї Руси, а й чотирьом руським єпископам – Луцькому, Львівському, Перемиському й Холмському.

Одним із найважливіших досягнень Гадяцької дипломатії Івана Виговського та Митрополита Діонісія було те, що вони тримали право на функціонування двох православних академій – одна

у Києві, а друга, де вдасться. Їм гарантувалися такі ж права і підтримка розвитку, як Краківській академії. Щоправда, із цих багатообіцяючих заходів мало що вийшло, бо Московія уже невдовзі інкорпорувала Київську Митрополію до складу Московського Патріархату і знищила до основ усі осередки науково-освітні осередки, які формувалися в лоні Православної Церкви на теренах України-Руси.

Прикметно, що в договорі було обумовлено право на заснування культурно-просвітницьких осередків, гімназій, учительних домів, колегій, шкіл і друкарні. Їх дозволялося створювати рівно стільки, скільки потрібно. Договір передбачав вільний розвиток церковно-релігійних студій, книгодрукування, в тому числі із «суперечками про віру, тільки без наруги і без урази королівському маєстатові» [9, с. 245].

Гадяцький договір правомірно вважати програмним, стратегічним документом, у якому, наряду з іншими, доволі чітко й виразно обґрунтовувалося політично-правове становище та перспективи розвитку Православної Церкви в Речі Посполитій, оскільки його автори розглядали її як надійну опору державності та засадниче джерело формування національних цінностей українського народу. По суті, ним було визначено створення Руського князівства – автономної одиниці у складі Речі Посполитої, а отже, закладено фундамент для боротьби за автономну Українську Церкву. Ось чому в цьому договорі, на відміну від усіх попередніх і наступних договорів з польським урядом, українське церковне питання залишалося визначальним.

Ще одна особливість укладення Гадяцького договору – публічність. Це вигідно відрізняє його не лише від Переяславських домовленостей, а й навіть від сучасних дипломатичних місій, які можна було спостерігати у процесі надання Томосу про автокефалію Православної Церкви України, дискусії і суперечки довкола якого лише розгораються. Але найголовніше – це те, що його зміст відображає реальні вболівання гетьмана Івана Виговського і козацької старшини за історичну долю православної Київської Митрополії, а не за хутори, вольності, титули і династичні союзи.

Річ у тім, що авторами Гадяцького договору був не лише Український гетьман, а й Київський митрополит. Перший у політичних візіях докорінно відрізнявся від Б. Хмельницького. Він шукав опору не в іноземних митрополітах і патріархів, королів і ханів, а серед свого народу, політичної еліти й, передусім, глави Української Церкви як духовного лідера, котрий попри усю складність політичної ситуації залишався вірним своїм попередникам – митрополитам Петру Могилі та Сильвестру Косову.

Можна припускати також, що на нього справило вплив батьківське виховання, сформоване під час служби в митрополита Петра Могили, який бачив

розвиток Української державності та збереження православної ідентичності в межах Речі Посполитої і в жодному разі не в підпорядкуванні Московії. Можливо, визначальним став гіркий досвід співпраці Б. Хмельницького з чужоземними релігійними і політичними кон'юнктуристами, які ніколи не бажали Україні добра, а лише чекали, коли її народ виснажитья й перетвориться на легку здобич для загарбників, щоб уярмити її великими руками.

Як далекоглядний стратег, гетьман Іван Виговський добре розумів, що Українська Церква – це дармова, але надпотужна сила, на яку він може розраховувати й опертися в разі потреби захисту гетьманської гідності та закріплених в договорі політичних привілеїв.

Насправді можна багато розмірковувати й, слідом за П. Кралюком [10], з'ясувати, чим саме була зумовлена така пильна увага до церковного питання в Гадяцькому договорі 1658 року. Проте для нас усе цілком очевидно – Іван Виговський став гетьманом на чотири місяці раніше, ніж Помісний собор у Києві проголосив Митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі вірного послідовника Петра Могили та Сильвестра Косова Луцького архієпископа Діонісія Балабана. Вибори відбулися за сприяння гетьмана 21 грудня (в День св. Миколая). Новообраний митрополит відмовився «бити чолом» цареві Олексію й Московському патріарху Никону, натомість послідовно підтримував боротьбу І. Виговського проти Московського засилля та окупації [18, с. 286–287], за що обидвох оголосили зрадниками. А це означає – гідними шани та поваги тими, хто вважає себе справжніми мазепинцями й щирими українцями.

Але в умовах внутрішніх чвар, протистояння (як у середовищі церковному, так і політичному), що неминуче наближали трагічний період в історії України – Руїну, зреалізувати зазначені у договорах права і свободи було неможливо. Тоді ж розпочався незворотний процес інкорпорації Київської Митрополії, що завершився приєднанням її до складу Московського Патріархату 1686 р.

Благо, теперішньому Константинопольському Патріарху Варфоломію вистачило духовного сумління та сили виправити ту рокову помилку й подарувати Православній Церкві України Томос про її автокефалію та помісний устрій, вирвавши у такий спосіб де-юре із тенет імперіалістичної Москви древню Київську Митрополію, продану під тиском османського візира Московському патріарху Йоакиму за соболі і червінці.

Висновки. Ближче до середини XVII ст. українське церковне питання стало важливим суспільно-політичним чинником у дихотомії московсько-варшавського протистояння, а відтак і ефективним інструментом у боротьбі Війська Запорозького за козацькі вольності та права. Тому дехто схильний вважати, що саме протест проти «дискриміна-

ційної» релігійної політики Речі Посполитої став одним із визначальних імпульсів козацьких воєн. Проте ми так не вважаємо. Принаймні тому, що ще в 30-ті роки XVII ст. були видані «Статті про заспокоєння руського народу грецької віри», а православна Київська Митрополія за Святителів Петра Могили та Сильвестра Косова переживала добу ренесансу.

На середину XVII ст. припав особливий період в історичному бутті України, а саме творення нового державно-політичного устрою – Гетьманщини, для його освячення якого потрібно було мати сильну національну церкву. Саме тому, разом із посиленням процесу розриву Козацької держави й Речі Посполитої, розпочалася боротьба за суспільно-політичне та правове становище православної Київської Митрополії, що знайшла своє юридичне відображення в низці укладених між Військом Запорозьким і Річчю Посполитою договорів.

Серед низки договорів тієї доби, у яких містилися гарантії вільного розвитку Православної Церкви в Речі Посполитій, найбільш структурованим і змістовно наповненим Гадяцький договір. По суті, він був стратегічним документом Гетьманщини, у якому не лише чітко обґрунтовано політично-правове становище, а й закладався надійний фундамент для формування джерела національних духовно-культурних цінностей українського народу в умовах двох еклезіальних реальностей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви. Київ : УПЦ КП, 1998. Т. 2. 396 с.
2. Горобець В. Білоцерківський договір 1651 р. Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2003. 688 с.
3. Дмитриев М. Между Римом и Царьградом : генезис Брестской церковной Унии 1595–1596 гг. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2003. 320 с.
4. Документи Богдана Хмельницького. 1648–1657 / відп. ред. Ф. Шевченко ; упорядн. І. Крип'якевич. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. С. 740 с.
5. Єренюк Р. Українська Православна Церква. Львів : Літопис, 2010. 382 с.
6. Зінченко А. Українське духовництво і підпорядкування Москві Київської Митрополії. *Київська старовина*. Київ, 2006. № 5(371). С. 13–27.
7. Ісиченко І., архієп. Історія Христової Церкви в Україні. Вид. 4-те. Харків : Акта, 2008. 697 с.
8. Карташев А. В. История Русской Церкви. Москва : Эксмо, 2005. 912 с.
9. Комісія Гадяцька. 1658 року. Україна. Антологія пам'яток державотворення Х–XX ст. Київ : Основи. Т. III. С. 250–255.
10. Кралюк П. Релігійні питання в Гадяцькому договорі 1658 р. URL : <https://getmanat.org/religiyni-pitannya-v-gadyatskomu-dogovori-1658-r/>.
11. Лотоцький О. Автокефалія : у 2 томах. Київ : Вид-во УПЦ КП, 1999. Т. 2. 555 с.

12. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічачо, 2008. 640 с.

13. Лурье В. Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками. Москва : Три квадрата, 2010. 296 с.

14. Митрополит Іларіон. Українська Церква за час Руїни (1657–1687). Вінніпег : Українське богословське товариство, 1956. 564 с.

15. Перналь А. Річ Посполита двох народів і Україна. Дипломатичні відносини 1648–1659 [пер. з польск. Ю. Мицик]. Київ : Вид-во КМА, 2013. 400 с.

16. Флоря Б. Східні патріархи і західноруська церква. *Український історичний журнал*. 1996. № 1. С. 45–51.

17. Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / упоряд. Т. Гошко. Львів : Вид-во УКУ, 2011. 688 с.

18. Шкрібляк М. «Церковний Переяслав» на тлі унійних колізій і політико-ідеологічних стратегій ранньомодерної України-Руси : [моногр.]. 2-ге вид., доп. Чернівці : Наші книги, 2016. 400 с.

19. Яковлів А. Договір гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем 1654 р. Нью-Йорк : Видавнича спілка Ю. Тищенко та А. Білоус, 1954. 127 с.

REFERENCES:

1. Vlasovskiy I. (1998). *Narys istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy* [Essay on the history of the Ukrainian Orthodox Church] (Vols. 2). Kiev : Ukrainska pravoslavna tserkva KP [in Ukrainian].

2. Horobets V. (2003). *Bilotserkivskiy dohovir 1651 r.* [The Treaty of Bila Tserkva of 1651] *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vols. 1 : A-B). Kiev : Naukova dumka [in Ukrainian].

3. Dmitriev M. (2003). *Mezhdru Rimom i Czar`gradom : genezis Brestskoy cerkovnoj Unii 1595 – 1596 gg.* [Between Rome and Constantinople: the genesis of the Brest Church Union 1595 – 1596]. Moskva : Izd-vo Mosk. un-ta [in Rossiya].

4. Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho. 1648–1657 (1961) [Documents of Bohdan Khmelnytsky. 1648–1657]. Vidp. red. F. Shevchenko ; uporiadn. I. Krypiakovykh. Kyiv : Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].

5. Iereniuk R. (2010). *Ukrainska Pravoslavna Tserkva* [Ukrainian Orthodox Church]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].

6. Zinchenko A. (2006). *Ukrainske dukhivnytstvo i pidporiadkuvannia Moskvi Kyivskoi Mytropolii* [Ukrainian clergy and subordination of the Kyiv Metropolis to Moscow]. *Kyivska starovyna – Kyiv antiquity*, 5 (371), 13–27 [in Ukrainian].

7. Isichenko I. (2008). *Istoriia Khrystovoi Tserkvy v Ukraini* [History of the Church of Christ in Ukraine]. Kharkiv : Akta [in Ukrainian].

8. Kartashev A. (2005). *Istoriya Russkoj Cerkvi* [History of the Russian Church]. Moskva : E`ksmo [in Rossiya].

9. Komisiia Hadiatska. 1658 roku. Ukraina (2008) [Hadiatska Commission. 1658. Ukraine]. *Antolohiia pamiatok derzhavotvorennia X–XX st.* – Anthology of monuments of state formation of the X–XX centuries (Vols. 3). Kyiv : Osnovy [in Ukrainian].

10. Kraliuk P. *Relihiini pytannia v Hadiatskomu dohovori 1658 r.* [Religiyny food in the Gadyatsky treaty 1658 r.]. URL : <https://getmanat.org/religiyni-pitannya-v-gadyatskomu-dogovori-1658-r/>

11. Lototskyi O. (1999). *Avtokefaliia* [Autocephaly]. Kyiv : Vyd-vo UPTs KP. Vols. 2 [in Ukrainian].

12. Luzhnytskyi H (2008). *Ukrainska Tserkva mizh Skhodom i Zakhodom. Narys istorii Ukrainskoi Tserkvy* [Ukrainian Church between East and West. Essay on the history of the Ukrainian Church]. Lviv : Svichado [in Ukrainian].

13. Lure V. (2010). *Ruskoe pravoslavne mezhdru Kievom i Moskvoi. Ocherk istorii russkoi pravoslavnoi traditsii mezhdru XV i KhKh vekami* [Rusko Orthodox between Kiev and Moscow. Essay on the history of the Russian Orthodox tradition between the 15th and 20th centuries]. Moskva : Tri kvadrata [in Ukrainian].

14. Mytropolyt Ilarion (1956). *Ukrainska Tserkva za chas Ruiny (1657–1687)* [Ukrainian Church for the Ruins (1657–1687)]. Vinnipeh : Ukrainske bohoslvske tovarystvo [in Ukrainian].

15. Pernal A. (2013). *Rich Pospolyta dvokh narodiv i Ukraina. Dyplomatychni vidnosyny 1648–1659* [The Commonwealth of Two Nations and Ukraine. Diplomatic relations 1648–1659] [per. z polsk. Yu. Mytskyk]. Kyiv: Vyd-vo KMA [in Ukrainian].

16. Floria B. (1996). *Skhidni patriarkhy i zachidnoruska tserkva* [Eastern patriarchs and the Western n church]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Флоря Б. (1996). Східні патріархи і західноруська церква. Український історичний журнал – Ukrainian Historical Journal*. 1996, № 1, 45–51.

17. *Khrestomatiia z istorii Ukrainy lytovsko-polskoi doby (1011)* [A textbook on the history of Ukraine of the Lithuanian-Polish era] / uporiad. T. Hoshko. Lviv : Vyd-vo UKU [in Ukrainian].

18. Shkribliak M. (2016). «Tserkovnyi Pereiaslav» na tli uniinykh kolizii i polityko-ideolohichnykh strategii rannomodernoi Ukrainy-Rusy [«Church Pereyaslav» against the background of union conflicts and political and ideological strategies of early modern Ukraine-Russia] : [monohr.]. 2-he vyd., dop. Chernivtsi : Nashi knyhy [in Ukrainian].

19. Iakovliv A. (1954). *Dohovir hetmana Bohdana Khmelnytskoho z Moskovskym tsarem Oleksiiem Mykhailovychem 1654 r.* [Treaty of Hetman Bohdan Khmelnytsky with Moscow Tsar Alexei Mikhailovich in 1654]. Niu-York : Vydavnycha spilka Yu. Tyshchenko ta A. Bilous [in Ukrainian].

Political and legal situation Kyiv Orthodox metropolitance in the conditions of postbresthean eclesial reality

Skribliak Mykola Vasylovych

Doctor of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Philosophy and Cultural Studies
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National
University
Kotsiubynsky str., 2,
Chernivtsi, Ukraine

The article is devoted to a comprehensive study of the specifics of church-state relations and the peculiarities of political and legal settlement by the government of the Commonwealth and the Zaporozhian Army of the Kyiv Orthodox metropolitanate, or more precisely, the part of it that did not support together with the Metropolitan of Kyiv they entered into a union with the Roman Apostolic See.

Historiosophical and religious-legal objectification was carried out through a thorough analysis of the treaties of the Zaporozhian Army with the Polish-Lithuanian Commonwealth, beginning with the Zboriv Declaration (1649) and ending with the Treaty of Hadiach (1658). Based on the fundamental principles of church-historical research, the leading tendencies of complex and contradictory hierarchical-structural transformations of the second half of the 17th century are emphasized, which left their mark on the formation and development of church-religious traditions in Ukraine. dogmatic and canonical contradictions between Orthodox and Greek Catholics today.

The legal content of the main articles of the treaties, which contained declarations and guarantees of freedom of the Orthodox religion in the Commonwealth, is analyzed and it is proved that the Treaty of Hadiach became a kind of program document defining strategic possibilities of nation-building under ecclesial realities in the canonical territories of the historical Kyiv Metropolis.

The leading idea of the article is the statement that the middle of the XVII century – a special period in the historical existence of Ukraine, when the foundations were laid for the creation of a new state and political system, but it lacked a strong National Church, whose position weakened under the pressure of religious expansionist plans of Muscovy and internal confrontation in the Zaporozhian Army.

Key words: *The Zaporozhian Army, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Kyiv Metropolis, the Orthodox Church, the Treaty of Zboriv, the Treaty of Hadiach, the Treaty of Pereyaslav, and ecclesiastical and religious policy.*